

TELEGDI MIKLÓS MESTER
MAGYAR KATECHISMUSA

1562-İK ÉVBŐL.

MAJLÁTH BÉLA

I. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1883.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Telegdi Miklós mester magyar katechizmusa 1562-ik évből.

(Felolvasatott a m. t. Akadémia október 22-én tartott ülésében.)

Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtárához* írt előszavában mondja: »munkám megjelenése következtében fog hazai könyvtáraink gondos átkutatása nagyobb mérvet öltetni. . . « Igaza volt, mióta Szabó Károly alapvető munkája megjelent, a *Magyar Könyv-szemle* több mint kétszáz adalékkal szaporította a régi magyar könyvek lajstromát. S habár újabb, tömeges felderítésére az ismeretlen régi magyar könyveknek nem számíthatunk is, a tallózás, még évek múlva is felszínre hozandó egy olyan magyar könyvet, mely a *Régi magyar könyvtár* teljesebbé fogja tenni; ámde ha a hazai könyvtárak mindannyija is át meg át leendő kutatva, a munkát még akkor sem mondhatjuk befejezettnek, mert a külföldi idegen könyvtárak is tartalmazhatnak, a miut hogy tartalmazznak is, régi magyar könyveket, melyeknek bibliographiai leírása és közlése, irodalomtörténelünk érdekében vajmi kívánatos, és ennek elérése indokából mulhatlanul szükséges a külföldi könyvtárak búvárlása is.

A magyar codicologia már eddig is számba vehető sikereket mutathat föl a külföldi könyvtárak kutatásának eredményeül, midőn is szép számmal fedezett föl kiváltképen Csontos János, muzeumi segédkönyvtár őr oly magyar codexirókat, másolókat és miniátorokat, kikről még csak tíz év előtt is alig volt sejtelmők a középkori irodalom-történet íróinak. Nem kevesebb jutalmazó munka a régi magyar könyvek kutatása is, kivált midőn az eddigi fölfedezések útmutatóúl és üsztönül szolgálhatnak a kutatások folytatására; sőt a további búvárlások, a

kivánatos eredmények valószínűségével kecsgethetnek, ha figyelembe vesszük, hogy a XVI. és XVII. században, a külföldön iskolázott magyar ifjak nemcsak nemzetiségi könyvtárakat alapítottak, mint például a többi között Wittenbergában is, de oda magyar könyveket is vittek és ilyenekkel szaporították külföldi könyvtárakat, mint ezt azon két magyar munka provenienciája is tanúsítja, melyeket a múlt évi országos könyvkiállításra a múzeumi könyvtár a hallei egyetemtől kikölcsönözött, s melyeknek signaturája ez: »Ex Bibliotheca Nationis Hungar. Witteberg. 1) E két kis nyomtatványt Szakmári ottani magyar tanuló ajándékozta Rotharidesnek, a ki azokat ismét a magyar ifjak nemzeti könyvtárába juttatá. Ha tekintetbe vesszük továbbá, hogy Szabó Károly még 56 oly, XVI-ik századból való könyv címét közli, melyek most egy példányban sem ismeretesek, de ezek egy része alig néhány év előtt a Nagy István-féle könyvtárból külföldi piacra került, nem indokolatlan a föltevés, hogy a végképen elveszetteknek hitt magyar szövegű nyomtatványok közül még több is napfényre kerülhet.

Egyre elszórt, imitt-amott megjelent közleményekből pedig tudjuk, hogy Német-, Francia- és Angolország némely könyvtárában vannak magyar könyvek, melyeknek bibliographiai leírása ráuk nézve igen kívánatos, s a melyek tudomására jóakarató figyelmeztetések révén jutottunk. Elősegíti az ilyen mű kutatásokat a múzeumi könyvtárnak széles körű összeköttetése s barátságos viszonya Európa könyvtárainak majdnem valamennyi nevezetesebbjével, mely viszonyt könyvtáraink érdekében ápolni és kiterjeszteni úgy tudósaink előnyére, mint bibliographiánk hasznára, egyik fontos feladata a Széchenyi országos könyvtárnak.

Hogy ez alkalommal ismét bemutatathatunk egy régi magyar könyvet: Telegdi Miklós mester magyar katechizmusát 1562-ből, ezt első sorban Dr. Kiss Áronnak köszönhetjük, másod sorban pedig azon kölcsönös jó viszonynak, melyben a Széchenyi országos könyvtár a bázeli egyetemi nyilvános könyvtárral áll.

Dr. Kiss Áron képezdei tanár s a budapesti református

1) Magyar Könyv Szemle. 1881. évf. 242. lap.

collegium könyvtárnoka ugyanis azon jó szokást követi, hogy ha tanítványai közül valamelyik theologiai kiképzetése végett a külföldi egyetemekre megy, nem mulasztja el tanítványait a külföldi könyvtárak régi magyar könyveire figyelmeztetni, s midőn azok visszajönnek, könyvtár-kutatásuk eredményét rendszeresen megkérdezi tőlök. Ez úton jutott a Széchenyi országos könyvtár tudomására a Telegdi-féle katechizmusnak létezése.

Benkő István református papjelölt t. i. az edinburgi akademián végezvén tanulmányait, haza jövet meglátogatta Bazelt is, s három havi ott tartózkodása alatt az egyetemi könyvtárban búvárkodott. Kutatása közben egy colligatum akadtt kezébe, és abban szemébe ültött egy magyar könyv címe 1562-ik évből, mit lemásolt. Dr. Kiss Áron értesítvén erről az elmúlt évben Szabó Károlyt, ez lépéseket tett a könyv kikölcsönzése ügyében az akademiának irodalom-történeti bizottsága által; a kikölcsönzés azonban akkor eszközölhető nem volt. Most azonban, a Széchenyi országos könyvtár, vizuatszolgálatok fejében, Csontos János segédkönyvtárör személyes ismeretsége mellett, az említett katechizmust kölcsönképen megszerezheté. A könyvnek címlapja betűhív másolatban ez:

A Keresztlyenségnec Fundamentoirol valo rövid keonywechke. Ki az Szentirasnac külömb külömb heleiből keres es feleletkeppen irattatot az Telegdi Miklos mester által, Deac nyelwből Magyar nyelwre forditatot. Bechben Niomtattatot Raphael Hofhalter által: urunc születese utan 1562 esztendőben.

A címlap tulsó oldalán Oláh Miklós esztergomi érsek mellképe, ugyanazon nagyságban és előállításban, mint az, az 1560-ik évben Bécsben Hofhalternál nyomtatott s Oláh Miklós által a nagyszombati synodus alkalmából írt s *Catholicarum Christianarum Religionis precipua quaedam Capita* című munka elején látható, mit később Péterffy 1742-ben conciliaiban újra kinyomatott. 8-o. Címlap, a nyomdász ajánlata 2 levél, Telegdi Miklós ajánlata a nagyszombati tanuló diák gyermekekhez 2 levél, B—G és két levél, összesen 51 számozatlan levél. Egyetlen ismert példánya a bázeli egyetemi nyilvános könyvtárban. A könyv állapota igen szép, teljes és ép. Egy eredeti sajtolt fehér bőrkötésű colligatumban a második mű, megelőzi azt *Theologiae Jesuitarum precipua capita* című latin

munka, s következik utána egy 1561-ben Tübingában glagol betűkkel nyomtatott horvát szövegű abécé és katechizmus. Könyvtári jelzése: F. O. XI. Varia Abcedarium et catechismus glagol. Tübingen 1561.

Telegdi Miklós mesternek ezen munkája egyébiránt nem egészen ismeretlen a magyar irodalom-történetben. Reá mutat erre maga Telegdi is 1580-ban Nagy-Szombatban megjelent könyvében,¹⁾ melylyel Bornemissza Péter *Fejtegetés* című munkájára felel. Most említett munkájának 170-ik lapján ezt mondja Telegdi: »A Canisius Péter catechizmusát még újú koromban en fordítottam magyarrá.« Erre hivatkozik Ferenczi Jakab és Danielik József,²⁾ innét tudta Toldy Ferencz is, hogy Telegdi Canisius nyomán egy magyar catechizmust is írt fiatalságában, de mit minden példányában nyom nélkül elveszettnek hitt.³⁾

Ime, dr. Kiss Áron buzgósága a helyes nyomokra vezetett, előttünk fekszik azon catechizmus, melyet Telegdi Miklós mester Canisius után írt, a mint hogy ezt a nagyszombati tanulókhöz írt ajánlásában meg is említi, s a melyet Oláh Miklós költségen és parancsából Hofhalter Raphael Bécsben ki is nyomtatott.

Midőn mi ezen egyetlen példány betű, lap és alak hív másolatát eszközöltük, helyesnek véltük azt a magyar tudományos Akadémia irodalom-történeti bizottságának rendelkezésére bocsátani.

Nem tekintve azt, hogy ez elveszettnek hitt munkának csak ez egy példánya ismeretes, s az a bazeli egyetem nyilvános könyvtárának tulajdona lévén, hazai gyűjteményeink bármelyike részére is aligha lenne megszerezhető: a teljes szövegnek újabb kiadására részünkől több alapos indokot hozhatunk föl.

Tudjuk azt, hogy a magyar tudományos Akadémia irodalom-történeti bizottságának egyik feladata, oly régi magyar

¹⁾ Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár*, 93. lap, 177-ik szám.

²⁾ Ferenczy Jakab és Danielik József: *Magyar költ.* Életrajzgyűjt. I. k. 576. lap.

³⁾ Toldy Ferencz: *Irodalmi képek és szokások*, összegyűjtött műveinek VII. kötete, 7-ik lapon.

művek újabb kiadása, melyek akár szöszerkezeti, nyelvészeti, stylistikai, vagy pedig a nyelv fejlődési történetéhez kiváló anyagot nyújtanak. Telegdi Miklós egyike azoknak, ki a XVI. század írói között nemcsak az első helyet foglalja el, de senki előtt, sem utána a XVI. és XVII. században öt valláserkölcsi irányában, nyelvezetőnek szabatoságában, és gyakran egyszerűen szép művészi kezelésében a nyelvnek senki utól nem érte.¹⁾ Elégségesnek tartjuk Telegdi 22 évi irodalmi hatásának jellemzéséül Toldy Ferencz eme szavait ismételnünk: »Telegdi a maga nemében legnagyobb régibb szónokaink között, kik mind az ellenfelekezetekhez tartoznak, s nagyobb ezeknél nem csak a hűszónok nyugodt nemességével, hanem a teljes arányos beszédszóvással, a bölcsen mérsékelt bőszég mellett gondos, szabályos nyelvezetővel, s a kifejezés szerencsés megválasztásával, mely gyakran aesthetikai szépségre is emelkedik. Ha Pázmány a XVII. század bíboros Cicerója volt, Telegdi méltán a XVI. század Cato consorinusának nevezhető.²⁾

A katolikus irodalom hosszabb ideig tétlen vala, míg azt 1561-ben Draskovics György újabbán föléleszté, s a ki utána legközelebb a hitújítók küzdterére lépett, az Telegdi Miklós mester, a fiatal pap volt, ki Nagy-Szombatban a hitant latin nyelven adta elő; de már ekkor megszülemlett benne az eszme — a mint ez a magyar katechizmushoz írt ajánlásából is kiténik — előadásait az által tenni közhasznúvá, hogy hittani fejtegetései ne csak tanítványainak, de a népnek is, azoknak is, kik a latin nyelvet nem értették, hozzáférhetővé legyenek, s Canisius Péter alapján magyar katechizmusát megírta. Tizenöt évvel előzi meg ezen munkája eddig ismert öt magyar és két latin dolgozatát;³⁾ minthogy evangeliumainak magyarázata csak 1577-ben jelent meg akkor, midőn ő már négy év óta káptalani nagy prépost volt.

¹⁾ Toldy Ferencz: *Magyar nemzeti irodalom története* 48. lap.

²⁾ Toldy Ferencz: *Irodalmi képek és szokások*. VII. k. 6. lapon.

³⁾ Szabó, *Régi magyar könyvtár*. 67. l. 122., 77. l. 145. sz.; 92. l. 176. sz.; 93. l. 177. sz.; 94. l. 178. sz.; 96. l. 184. sz.; 105. l. 204. sz. — Szabó Károly: Nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok jegyzéke. 102. lapon.

Nem csak tehát hogy ő volt főpapjaink között az első, a ki a katolikus egyházat 1583-ban magyar agendáriussal ellátta, de mint fiatal pap, huszonhét éves korában ő írta meg az első magyar katolikus katechizmust is, mely az említett példányban fönmaradt. Minthogy pedig a XVI-ik században a hazai nyomdák protestans kezekben valának, s hitviták katolikus szellemű iratainak terjesztésében akadályul szolgált a katolikus nyomdák hiánya, s e miatt azoknak külföldön kellett nyomtatniok: Telegdi volt az, ki a bécsi jezsuiták nyomdáját 1000 frton megvette 1577-ben s azt mint első kath. könyvsajtót Nagy-Szombatban saját házában elhelyezte. Hathatós lendületet adott ez által Telegdi nyelvünk művelődési fejlődésének, mely a hitviták iratai által oda fejlődhetett, a hova azt a XVII. században Pázmány Péter emelte, s melynél szebbet, nagyszerűbbet a XVIII. századig felmutatni nem vagyunk képesek; s ha szabad Toldi Ferencz szavaival élni: »Telegdi tizenhat évi élő szónoklásával készített irodalmi fellépésének utat, munkái szélteben elterjedtek, a nagyok, az egyháziak, s czok útján a nép között is, s általuk nemcsak egy új, öntudatosan kimívelt irodalmi nyelv előkészítője lett, melynek nyomán állította elő Pázmány a legfelsőbbet, mit a magyar próza a XVIII. századig előmutatni bír.»¹⁾

A magyar tudományos Akadémiának irodalom-történeti bizottsága nyelvünk fejlődési szempontjából, annyi érdemmel szemben, mint a mennyit Telegdi írói pályáján fel tud mutatni, csak pártatlan méltánylásának jelét adja, ha régebbi világi íróink műveinek újabb kiadása mellett, ha a protestáns egyház XVI. századbeli kitűnő irodalmi munkáinak kiadási sorozata közé s katolikus egyház e nagy érdemű bajnokának munkáját, s általában az első magyar katolikus katechizmusnak újabb kiadását is fölveszi.

Nem kevesebb fontos indok ezen katechizmusnak újabb kiadására azon körülmény, hogy Telegdi, ezen első munkájának megjelenése után, második ismert művét csak 15 év múlva adta ki. E két munkának nyelvtani szempontból való összehasonlítása érdekes adatokat nyújt Telegdi nyelvkezelésére

¹⁾ Irodalmi képek és szakaszok. VII. köt. 7-ik lap.

nézve. Meglepő a fiatal papnak csekély kivétellel következetesen keresztülvitt orthographiája, az alaktan régi formáinak alkalmazásai, tiszta, világos értelmű mondatfűzései oly szépségeket tüntetnek föl, melyeknek megismerése egymagukra nézve is kívánatossá teszik a teljes szövegnek újból kiadását.

Nyelvészeink fejtegetési körébe tartozván Telegdi munkájának nyelvészeti becsét méltányolni, mi itt röviden akarjuk feltüntetni Telegdi orthographiáját és nyelvkezelésében azon sajátosságokat, melyek a figyelmes olvasónak, ha egyszersmind nem nyelvész is, szemébe ötlök. Telegdi katechizmusában az *í-t* rendszeren *a-nak* írja, s csak néha *aa-nak*, mint az *aad*, *szaal* és *maas* szókban, az *é* néha *ee*, különben mindig *e*; például *keet heet eelni*, az *i, í*, ritkán *y*; az *ö-re* nézve háromféle eltérés tapasztalható: majd *ó* majd *eo*, ismét *ew*; az *u-t* *u-val*, de gyakran *v*-vel is helyettesíti; az *ü* mindig *ü*. Ezen esetek kivételével a hosszú magánhangzók általában nincsenek megjelölve. A *cs* mindég *ch*, a *g*-hez csak néha ragaszt *h-t*; a *j* mindég *i*-vel van írva, ritkábban *y*-nal, a *k-t* *k-nak* írja, kivéve a szó végén, a hol azt következetesen a *c* betű helyettesíti; a két tős *k-nál*, az utóbbikat *c*-vel cseréli föl; az *ny* rendszeren *ny*, kivételesen *ni*; a *gy* = *gy*, ritkábban *gi*, legrendesebben azonban *g*; hosszú vonallal fölötte; az *s-t* hosszú *f*, a szó végén röviddel írja, a *t*-hez csak néha ragaszt egy *h* betűt; az *sz* = *é*, néha *sz*; s *v* kettős *w, v*, vagy *u*.

Érdekesek hangtani sajátosságai is, mint *ém* = *im*; *tikyat* = *tikát*; *tikiarol* = *tikáról*; *esmet* = ismét; *chze* = csak; *s-el* írva csak egyszer fordul elő; *máfodszer*, *harmadszer*, *utolszer*; *iovait* = javait; *bödogsagban* = boldogságban; *uót* = vett; *külfü* = külső; *irigység* = irigység; *alamofan* = alamizsna; *kesertetben* = kísértetben; *leszane* = leszünk; *tahat* = tehát; *idvözlye* = üdvözljük; *seh* = se; *deh* = de; *fiböl* = szívből; *chényal* = csinálj; *hejaba* = hiába; *esküeft* = esküvést; *gyakorlyac* = gyakorolják; *veszine* = veszünk.

Szóképzési sajátosságai között találjuk *tanet* = tanít; *epet* = épít; *soregbet* = öregbít; *fordet* = fordít; *eyet* = újit; *rövidben* = rövidebben; *mindennapiat* = mindennapit; *tanolyac* = tanúljuk; *tanolunc* = tanulunk; *másod* = második; *harmad* = harmadik; *zugodas* = zúgolódás; *lathatandó* =

látható; *utolsó kenet* = utolsó kenet; *versengés* = versengés; *rugdolózhasson*, *rugdolózhasson* = rugdolózhasson; *nyomodac* = nyomodák értelemben.

Ragozási sajátosságai a következőkben tűnnek elő: *keriöc* = kérjük; *uonszon* = vonz, von; *dichöfeguel* = dicsőséggel; *győzedelemuel* = győzedelemmel; *birodalomuel* = birodalommal; *périmassa* = primása; *legatussa* = legátusa; *vodnac* = vannak; *ertheineic* = érthetnök; *hiti* = hite; *szereteli* = szeretete; *meltatlanol* = méltatlanul; *vtalljoc* = utáljuk; *bant-hatnoic* = bántathatók; *tanachol* = tanácsul helyett.

Telegdinek szófűzési sajátosságai között találjuk: *minden e helyett*: mindenki; *kinec miatta* = általa; *kít . . . magyar nyelven fordítot* = melyet, nyelvre helyett; *mind coreokkal*, *coreokkal*, de előfordul így is: mind örökre; *gyakorlataffaggal intettelec*. Főként latinizmusok: *teczec alkotatos dolognac lenni*; *ezelet szoktat mondani közöfeggel alakba lenni*; *ennec ö macakanac*; *gyemölehet teremteni*, teremni értelemben; *mind mind* mellett gyakori a *mind smind*; *házasag kívül*, mai használatban: házasságon kívül; *é tiz parancholatiac kinöle* stb.

Végül még csak egynehány különféle sajátosságait óhajtom megemlíteni, mint például: az *a* névelő és az *e* mutató névmás mindig így van írva *ä, ê*, (de: *az, ez*); *megmiuelhet*, *megtehet* helyett; *esmegh* és *esmet* is ismét értelemben; *tudnya illic*; *ioszag* jóság helyett; az *is* néha *es* alakban, mindig a megelőző szóhoz van csatolva; *penigh*; *gyakorlattasac* gyakoroltassék értelemben. Érdekes az előforduló *salmadozás* szó a szövegben így alkalmazva: »édes beszédeknek, salmadozásoknak általa megcsalják az ártatlanoknak szívüket. A szűz Máriáról szólva ezeket mondja: »mi nekéne Istenem! ualo kedw találone«, az eredetiben Canisiusnál így van: »inuentrix gratiac.«

Az előadottak által óhajtottam a tisztelt Akadémia figyelmét Telegdi Miklós mester katechizmusára irányozni; midőn is kecséget a remény, hogy ezen rövid ismertetésben fölhozottakat elegendő indokoknak ismerendi ol arra, hogy a ma már csak egy példányban létező katechizmusnak teljes szövege újra kinyomassék.

KÁLDI GYÖRGY

NYELVE.

DR. KIS IGNÁCZTÓL.

BUDAPEST, 1883.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)